

DE ENHETLIGA FÅGELNAMN VI ANVÄNDER IDAG ÄR EN MODERN FÖRETEELSE. I äldre tider fanns mängder av varianter i olika delar av landet. Ingvar Svanberg uppger i sin senaste bok att det lär finnas minst 3 000 lokala svenska fågelbenämningar.

Fåglar i nytt perspektiv

Förr i tiden var kontakten integrerad med vardagssysslorna

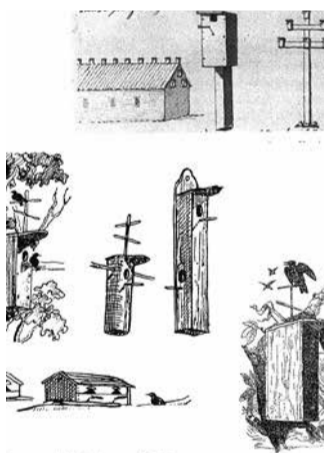
Etnobiologi är en relativt ny disciplin som studerar människans förhållande till och föreställningar om växter och djur i det förindustriella samhället.

Uppsalaforskaren **Ingvar Svanberg** är etnolog med en rad skrifter bakom sig inom detta ämnesområde. Hans senaste verk bär titeln *Fåglar i svensk folklig tradition*. Här presenteras inte mindre än 74 arter, från alfågel till örn, och deras betydelse för den svenska lantbefolkningen under 1700-talet och det tidiga 1800-talet.

Det rör sig alltså om en folklig ornitologi. Vi kommer in i en mycket annorlunda miljö, som den var innan "sumpskogar och fräkenängar är utdikade, slåttermarker, lövängar och hagar är igenvuxna, stenrösen och ängslador nedrivna, skogsbruk och odlingssystem sker enligt helt andra principer än förr, och tätortsbyggelse, trädgårdskultur och nya fritidsvanor har gett skilda förutsättningar för olika arters fortlevnad".

De allra flesta människor var bönder och levde nära nauren, och det är denna lantbefolknings förhållande till fåglar som Ingvar Svanberg vill förmedla till oss.

Även idag är ju fågelintresset utbredd. Exkursioner organiseras, och många entusiaster ger sig ut i naturen utrustade med kikare, kameror och fågelböcker. Det finns exklusiva 300-klubbar, och de som har lägre ambitioner njuter i alla fall gärna av vinterns besökare vid fågelbordet. Vår

ETNOBIOLOGEN INGVAR SVANBERG PRESENTERAR 74 FÅGELARTER I SIN SE-

kunskap om fåglar är emellertid mycket annorlunda än äldre tiders. Vi koncentrerar oss på att känna igen och lära oss namnen på fåglarna och deras läten, häckning och habitat, en exakt och faktisk kunskap.

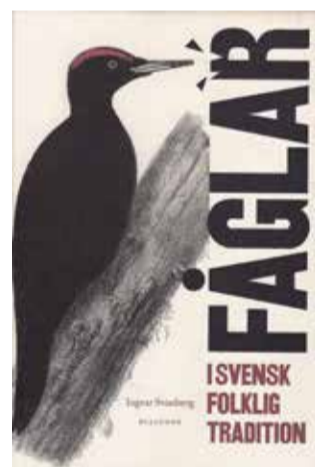
I äldre tider var kontakten med fåglar integrerad med det vanliga vardagslivet för alla bönder, torpare, renskötare, jägare och fiskare. Flyttfåglarnas återvändande på våren kunde vara ett tecken på att det var såningstid, vilket sädesärlans namn minner om. Bergfinken kallades på sina håll för *gädd(e)trast* för att dess ankomst sammanföll med den för hushållen viktiga gäddleken. I Södermanland räknade man med tre gäddlekar, och den sista kallades *rödstjärteleken*, eftersom den sammanföll med att röstjärten började sjunga.

I tider utan SMHI och Väderlekstjänst tolkades fåglarnas läten och beteenden även som indikatorer på kommande väder. I östra Svealand kallades den mindre strandpiparen *nord-anvärstyta*, då dess läte troddes bebåda kyla. Gröngölingens och spillkråkans skrik har allmänt tolkats som tecken på regn. En småländsk benämning på gröngölingen var *våtars* ("våtarslet"), och i Norrbotten kallades spillkråkan *regnstina*. Ugglor och uvars dystra hoande uppfattades som varsel om ond bråd död eller annan olycka. Hökar och ugglor spikades upp över staldörrar för att skydda mot sjukdom och ont.

Fåglars läten kunde också tolkas och översättas, ofta på ett humoristiskt eller rent av ekivokt sätt som följande skånska tolkning av näktergalens sång: *Dräng, dräng, dräng, nu ska du följa pigan i säng. Pinka'na, pinka'na, ljuvligt, ljuvligt*.

En liknande men mer pryd variant är följande södermanländska tolkning av bofinkens sång: *Pigan och drängen på ängen, fy skäms*.

Fåglarnas utseende kunde ge upphov till förklarande legender. Spillkråkan var en gång en snål bondgumma som missunnade Vår Herre en bit bröd. Han förvandlade henne då till en fågel som tvingades fly ut genom skorstenen. Spillkråkans röda panna visar fortfarande hennes huvudbonad. Att göken slutar att gala vid tiden för höbärgringen förklaras med att han en gång såg ett älskande par på en höhässja

BOKEN GER INBLICK I SAM-SPELET MELLAN FÅGLAR OCH MÄNNISKOR I ÄLDRE

och blev så skamsen att han sedan dess upphör att gala när han ser den första hässjan.

I det gamla fattig-Sverige var levnadsvillkoren hårda och svälten ofta inte långt borta. Det gällde att utnyttja naturens skaffer till det yttersta, och därvid utgjorde fåglar en oerhört viktig resurs. De flesta fåglar blev ett jaktbyte, även sådana som moderna svenskar skulle ha svårt att tänka sig att äta som till exempel trastar, kråkor, vadarfåglar, spillkråkor, starar (speciellt ungarna), svanar, tranor och örnar.

Fågelägg, speciellt från andfåglar, mäsåglar och vadare, samlades in. Även andra delar av fåglarna kom till nytta: fjädrar och dun, inälvor till medicin, näbbar och klor till redskap, och skelettdelar kunde bli leksaker. Ingenting fick förfaras.

Fåglar fångades också in som sällskapsdjur eller för att gödas upp och bli till mat. Tama småfåglar som buskskvättor och kungsfåglar kunde få flyga omkring fritt i allmogehemmen för att fånga flugor och oönskade insekter.

De enhetliga fågelnamn vi använder idag är en modern företeelse. I äldre tider fanns mängder av varianter i olika delar av landet. Ingvar Svanberg uppger att det lär finnas minst 3 000 lokala svenska fågelbenämningar. Bara på Gotland har 450 sådana dokumenterats. I sin bok nämner han till exempel ett 60-tal olika benämningar på kornknarren. Vår talgoxe gick sålunda under namn som *käckling*, *köttmes*, *köttöxe*, *spicketeta*, *köttfis*, *talgtita*, *talger*, *spickeköttfågel* och *livstycke-epojke*, det senare en anspelning på hans färgteckning.

Den folkliga ornitologin utgör en viktig del av kulturarvet, vars minne det av många skäl är värt att bevara och respektera", säger Ingvar Svanberg. Med sin ytterst initierade, välskrivna och rikt illustrerade bok har han gett ett värdefullt bidrag för att befrämja denna ambition.

Fåglar i svensk folklig tradition hjälper den fågelintresserade att komma bortom fågelböckernas kliniska fakta och få en kulturhistorisk djupdimension genom inblickar i det viktiga och spännande samspelet mellan fåglar och människor i äldre tider.

JOHNNY STRAND